

Алла Цівчинська

ЗОЯ~ЖИТТЯ

ПОВІСТЬ-ХРОНІКА

Алла Цівчинська

ЗОЯ – ЖИТТЯ

ПОВІСТЬ-ХРОНІКА

diasporiana.org.ua

З М І С Т

	Стор.
1. ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ	5 — 8
2. ЗОЯ — ЖИТТЯ	11 - 55
3. ПРИМІТКИ	57, 58

ТОГО САМОГО АВТОРА:

1. **НЕЗАБУТНЄ, НЕМЕРКНУЧЕ . . .**
Повість-спогади про Миколу Зерова. Нью Йорк, 1962
2. **СНІЖИНКИ В ХУРТОВИНІ.** Повість. Нью Йорк,
1979. (Життя студентів 1930 рр.)
3. **КРАЙ ДОРОГИ.** Повість. Нью Йорк, 1983

Замовлення посилати:

Alla Tsivchynsky
60 Gouverneur Street, Apt. 5 "B"
New York, N.y. 10002

ЗА МІСТЬ ПЕРЕДМОВИ (До повісти Алли Цівчинської „ЗОЯ — ЖИТТЯ”)

З Аллою Цівчинською я багато років співпрацював у газеті „НРС”, де, заради заробітку на прожиття, Алла Цівчинська працювала коректором.

Коли Алла Цівчинська написала повість про Миколу Зерова, українського вченого і поета-неоклясика, я не здивувався: ми всі знали, що Алла Цівчинська — українка, і знали й відчували, як вона вболіває за Україною.

Її документальна повість про Миколу Зерова вийшла, невдовзі по українському виданні, і по-російськи (в прекрасному перекладі самої Алли Цівчинської) — для поширення пам’яті про Зерова й поміж не-українців. Я охоче написав тоді передмову до цієї повісти.

І ось тепер переді мною текст іншої документальної повісти, написаної Аллою Цівчинською. Перш за все, вона добрий розповідач, це — без заперечень. І розповідає вона завжди тепло, сердечно, іноді з тугою, іноді навіть з надривом. Але завжди щиро, без зайвого патосу і перебільшень.

Ця повість — зворушлива розповідь, якщо не про нашу з вами долю, то про долю наших знайомих. Це непертензійна повість про пасербків життя, що стали ними не з власної провини, а волею жорстокої доби.

Зоя, що від неї йде розповідь, і Олесь зустрілися в дитинстві.

„І ми, — пише в цій повісті Алла Цівчинська, — взявшись за руки... побігли бавитися вглиб дідусявого садка...”

Ось така зав’язка! А який фінал?

Минули довгі десятиліття, і, продовжує у своїй документальній повісті Алла Цівчинська” . . . Ми знову разом . . . Хіба не в цьому вічна Краса — в нашій вірності нашому почуттю, що пережило всі лихоліття?”

Це повість про любов, що перемагає розлуку, і, якщо не переборює смерти, то, принаймні лірично теплить кінець життя.

Але за що Аллу Цівчинську слід подякувати особливо — так це за правдиве зображення лихоліття, вірніше — тривалих лихоліть.

„І потяглися довгі роки нашої з Олесем розлуки — наші шкільні і студентські роки, в різних умовах. Я на Україні, під постійною загрозою бути обвинуваченою в націоналізмі. Олесь — у Москві, де прояви червоного терору у всьому ослаблені.”

1930 рік на Україні Алла Цівчинська подає з невисихаючими сльозами на очах своїх. Батько Олесь був заарештований у справі „Спілки Визволення України” і засланий на десять років. Зоїного батька, українського історика, зацькували і, не заарештувавши, прирекли на небуття, тобто — відібрали від нього право викладати історію. Таким зацькованим він проіснував „на волі” до 1937 року . . .

Далі Алла Цівчинська пише: „Настали 1933-34 роки, роки колективізації і голоду, коли вимирали селяни. . . В Одесі і по інших великих містах України щоранку можна було бачити на кожному кварталі мінімум 3-4 трупи померлих за ніч селян, що приплентали до міста з голодного розгромленого села, сподіваючися добути в місті шматочок хліба. . .”

А чим могло допомогти помираючим з голоду селянам населення міста, яке саме недоїдало, посаджене на голодний раціон по карточках? . .

А по голоді — страшні роки 1936-37... Єжовщина...

„На цей час, — згадує героїня повісти Алли Цівчинської — я вже скінчила Інститут Інженерів Зв'язку і працювала радіо-інженером на радіостанції в Харкові. Додому я приїхала зустріти з батьком-матір'ю новий 1938 рік... Та й зустріла... арешт батька...” Під час єжовщини загинуло так багато...

Та якось треба жити... Навіть в атмосфері страху і гноблення.

Побратися Зоя і Олесь не можуть. У кожного з них — батько „ворог народу”. І одружись вони — пішли б вони слідами їх батьків — „островами архіпелагу ГУЛаг”... Вони пробують будувати свої життя кожний окремо.

Зоя одружується з „з діда-прадіда” моряком Олександром Пархоменко. Одружується з іншою і Олесь. Пізніше вони зрозуміли, що допустилися непоправної помилки з цими одруженнями. Олесь намовляв Зою розвестися з чоловіком, обіцяючи, що і він розведеться з дружиною.

„Ні, — згадує героїня повісти Алли Цівчинської, — ми не в праві на це зважатися: ми посіємо горе в наших рідинах”.

Так потяглися роки, коли родинні обов'язки обезбарвили життя.

Дружина Олеся безнадійно хвора: у неї рак... У чоловіка Зої — діабет: у нього ампутували обидві ноги...

Що ж дає сили, в безрадісному бутті героїв і персонажів повісти, їм жити? Те, що в нестерпно тяжких умовах вони живуть духово і інтелектуально. Російська революція породила породу людей, позбавлених духової

Зоя — життя

культури, — це свідчення жорстокого черствого часу. І ось, Алла Цівчинська написала сумну правдиву повість про тих, хто зберіг культуру душі, всупереч усьому і попри все.

Це повість про нас із вами і про наших друзів. Це також свідчення часу.

Вячеслав Завалішин

Я сиджу при вікні. Смеркає. З вікна в далині видно море, Люстдорфський пляж. „... У синє море сонце ясне тоне. І своє світло, наче кров, червоне, по всій країні дококола сіє...”¹ Це ж початок „Пречистої Діви” Осипа Юрія Федьковича², — поезії, що її так високо цинив незрівняний естет Микола Зеров³.

З вікна видно в далині море, а ближче — гарні широкі вулиці і просторе подвір'я з недавно насадженими тополями, вишнями, виноградом, що за кілька років уже розрослися. Я сиджу зі своїм песиком Жуніком, стареньким, як і я сама. Олесь знову не зі мною, — в Москві; поїхав відвідати там своїх дітей від першого подружжя. Ох, ці діти... Тепер уже дорослі, вони завжди стояли наперешкоді межі мною і Олесем, — навіть тоді, коли він уже був вільний — по смерті його дружини, їх матері. А ми ж із Олесем знаємося з дитинства... І свого часу, замолоду, не побралися „з об'єктивних причин”. Наша молодість припала на страшні часи „сжовщини”; батько Олесь, літературознавець Олександр Попов і мій тато („татуня”), історик Михайло Пальчинський, — обоє, хоч і не разом, загинули як „вороги народу”. І — одружись ми тоді з Олесем — пішли б ми теж слідами наших батьків — „островами архіпелагу ГУЛаг”.

... Згадується все життя. Всього було в ньому. І саме тому, що було воно багатогранним і повноцінним — було воно прекрасне.

Ось ми, я і кузина Ася (дочка татової сестри Гелени і адвоката дяді Аполлона), маленькі, гостюємо у дідуся, народного учителя, в Олександрії-Херсонській, у домі, що в ньому дружина дідуся, бабуся Лада, повела все по-українському — а це за царських часів було не легко — дочитавшись, що ми українці. Дідусь і бабуся були відомим центром „усього українського” на цілу околицю.

Під час гастролів в Олександрії українського театру Садовського-Саксаганського, увесь ансамбль був у моїх бабусі-дідуся на вечері. І потім зберігалось, як святиня, крісло з табличкою, яка повідомляла, що в цьому кріслі сиділа Марія Олександрівна Заньковецька.

В дідусевому домі, стараннями бабусі, було все, щоб виховати дітей українцями. Перш за все, українська бібліотека, з творами і портретами в українських рушниках Шевченка, Котляревського, Марка Вовчка, Панаса Мирного, Нечуя Левицького, з пізнішими — Драгомановим, Франком, Лесею Українкою і діячами театру — Садовським, Саксаганським, Заньковецькою, Лисенком; з українськими журналами, що виходили, головним чином, у Галичині. У бабусі з дідусем я вперше зустрілася з цікавими книжками, українськими і перекладними. Вперше побачила там „Дядькову Томову Хату” (“Uncle Tom’s Cabin”), в українській мові, видану в Галичині. „Хижина дяді Тома” — казала про неї наша неписьменна няня Текля, що добре знала, попри неписьменність, літературу з читання вголос бабусею Ладою вечорами творів української і західньо-європейської класики. А я ще не розуміла що до чого (не збагнула ще, що є й чорні люди, бо довкола бачила лише білих) — і тільки вищала: „Хізін-Том — цьольний, стласний як дьогть!”

„Гвоздем” усього для нас, малих, у бабусі з дідусем був годинник-зозулька. Вона кувала години і півгодини. І дідусь садовив на одну свою руку внучку Асю (доччину дочку), а на другу — мене, внучку Зою (доньку сина) і підймав нас аж до самих дверцят угорі годинника, звідки вискакувала зозулька — о дванадцятій годині аж 12 разів! — щоб внучки добре зозульку роздивилися. Зозулька була строкато розмальована. А над дверцятами годинника — дашок. А з дашка до дверцят простягас свого дзьоба орел (різьблений з дерева), щоб схопити зозульку. Проте, схопити її ніяк не може: вона, відкувавши години, спритно ховається за дверцята. Зозулька тут уособлювала Добро, а Орел — Зло. І хоч Зло невтомно

на Добро чатує, проте здолати його не може. Так і в житті.

Через усе життя пронесене мною благословенне Богом почуття до Олеся. І він проніс своє почуття до мене.

Наші мами були одноклясницями в гімназії, потім — разом студіювали на Вищих Жіночих Курсах у Києві. Майже одночасно одружилися. Моя майбутня мама — Домініка Киселева — з Михайлом Пальчинським; Віра Костюченко, майбутня мама Олеся — з Олександром Поповим. І ми з Олесем народилися в тому самому році.

Та життя наше пішло по-різному. Я виростала з батьками, що жили душа в душу, і чулася дуже щасливою. Олесь опинився лише з матір'ю, коли вона розійшлася з професором Поповим і повернулася з Києва, де вони мешкали, до рідної Олександрії. Ми з Олесем побачилися вперше, коли нам було по сім років.

Ще так недавно перед тим я казала про себе: „Я — Зоя Піцініська” (Зоя Пальчинська). Або слухала няню Теклю, яка, згадуючи нашого кузена Гаріка (Ігоря), сина старшого татового брата — дяді Коті, — казала мені: „Ти на Гаріка не дивись, не бери його за приклад: Гарік балований!” Я не це тільки безпомічно повторювала — „Ба-во-льо-ва-ний . . .” Ще ось тільки-но я була дитиною, яку водили за ручку, щоб вона не впала, — і, ось, зустріч з Олесем.

Саме невдовзі перед тим я вперше розкрила свої дитячі уста для співу. На вечірці в бабусі Ладусі (Лідусі — Лідії), татової мами, гості просили заспівати якоїсь української пісні, і поки дорослі „комизилися”, заспівала я, вперше в своєму житті, ще шепелявлячи:

„І сумить, і гуде,
Дрібний досцик іде.
А хто з мене, молодую,
Та й додому доведе?..”

Всі розчулилися. Найбільше бабуся Лада, що, бувши дуже музикального роду, досі боялася, що я не пішла в її рід і буду безголосою.

І ось, я виявилася не безголосою, може, саме для того, щоб у пізнішому моєму житті виспівувати з Олесем дуети українських пісень...

Отже, щодо першої зустрічі нашої з Олесем.

Олесева мама, пані Віра, повернувшись до Олександрії по розводі з професором Олександром Поповим, прийшла відвідати мою маму і привела за ручку сина Олеся. Я, семилітня, побачила Олеся, і відразу вразили мене його очі — сині, як небо (пізніше я завжди казала собі — „як наше українське синє небо”), його рум'яні лиця, огрядні риси ще дитячого личка, золотавий колір волосся. Так рано я вже мала почуття кольорів, — очевидно, в зв'язку з успадкованою від батьків здібністю до малювання. Олесь дивився на мене, мабуть, здивований: я дуже смаглява, чорнява. Пізніше, дорослою, під час громадянської війни в Іспанії, мене вважали за еспанку.

— Я — Зоя Пальчинська, — сказала я. В сім років свої ім'я-прізвище я вже вмiла вимовити правильно.

— Я — Олесь, — відповів він коротко.

І ми, взявшись за руки, залишивши своїх мам, побігли бавитися вглиб дідусевого садка. Проте Олесь не міг безтурботно бавитися зі мною, часто замислювався: очевидно, родинні справи, втрата батька (через розвід його з матір'ю) — турбували, мучили його.

Тим часом пані Віра, мати Олесья, знайомиться з інженером Іваном Стародубом і невдовзі вони одружуються. За кілька місяців пані Віра привела до нас Олесья — цього разу пожити в нас, поки вона мала бути в шпиталі: народжувала дитя (пізніше виявилося — сина) в другому своєму подружжі.

В цей час Асин тато саме недавно помер, і кузина Ася з тетою Ленусею (Геленою) поселилися в домі дідуся, — бабуся померла перед двома роками. Я з татом і мамою винаймали мешкання в сусідньому дворі. Та жили ми всі однією родиною, разом обідали при столі під акаціями, що дідусь їх підстриг парасольками, — він любив так підстригати дерева.

Тож, одного разу при обіді з'явився у нас Олесь. Мене щоразу Олесь дивував при обіді, ба навіть піднімав у мені якусь заздрість. Дідусь був Олесем просто захоплений. Щоразу, як дідусь казав Олесеві: „Будеш їсти борщик зі мною?” — Олесь усміхався, і його личко й очі були найліпшим підтвердженням бажання їсти борщик із дідусем. Дідусь із моїм татом завжди ставили нам Олесья за приклад, бо ми, сидячи при тарілках борщу, їли його не дуже охоче. Тепер я розумію дідуся і вважаю, що смачнішого від борщу, з-поміж простої здорової їжі, нічого немає, але в ті дні далекого дитинства я цього не розуміла. Я все більше сповнювалася почуттям поваги до гостя Олесья — бож нас доводилося умовляти їсти і не мотати ложками в тарілці, а Олесья — ні.

Бавилися ми з Олесем завжди разом, і ось, якось йому схотілося врізати гілочку з верби і, позривавши з неї листя, закрутитися, тримаючи вербову гілку в руці. Я стояла до Олесья дуже близько, і гілочка болоче вдарила мене в око. Я, звичайно, вголос розревлася. Бідний Олесь перелякався, що йому буде від старших за моє око, і втік. Довго шукали його мама і дідусь. Сонце вже схилилося на заході за деревами садів. Пошуки мами й дідуся були безуспішними. Обоє були схвильовані і зане-

покоєні. Я давно вже не плакала. Око не боліло. Я бачила лише занепокоєні обличчя мами й дідуся і чула їх примовляння — де ж подівся хлопчик? Переляк сповнював і моє серце, і я поплентала додому. Мама і дідусь знову пішли шукати втікача в сусідніх садках. Сутеніло. Прийшов додому тато, і йому все розповіли. Тато теж спорядився шукати і дуже швидко знайшов хлоп'ятко в кущах. Пам'ятаю, як тато приніс його, дрижачого, додому і як усі цьому зраділи. А моя мама завела мене додому, закрила двері і довго й суворо вичитувала мені, як соромно бути ревою і знімати зкічев'я галас; говорила, що я маю і маму і тата й дідуся, і все, а Олесь, бідненький, сам-один, і я його налякала; і добре, що тато зміг Олесья знайти, а не знайшов би, то я спала б у ліжку, а бідний хлопчик, як загнане зайчатко, — в кущах сусіднього саду. Мені наказали у всьому Олесеві уступати і ніколи не ображати його. Це й стало для мене законом на все життя.

Олесь, у свої сім років, чувся зайвим і непотрібним. Він часто тікав з дому — вглиб садка нашого дідуся, не хотів повертатися додому, лежав у садку і плакав, або ж безнадійно дивився в синє, як його очі, небо. Ми з кузиною Асею намагалися його розважати — не завжди вдавало. Олесь упертий, і на свої роки стриманий.

Невдовзі пані Віра і інженер Стародуб, забравши Олесья, переїздить до Москви — розумна втеча з України, заздальегідь, до процесу СВУ. Ми всією родиною — тато, мама і я — переїжджаємо з Олександрії-Херсонської до Одеси: теж втеча, хоч і на Україні, але з провінції до великого міста, в надії врятуватися від „дбання” НКВД.

І потяглися довгі роки нашої з Олесем розлуки — наші шкільні і студентські роки — в різних умовах. Я на Україні, під постійною загрозою пасти жертвою обвинувачення в націоналізмі, Олесь — у Москві, де прояви червоного терору у всьому були слабші.

Мені йшов 15-ий рік, коли вліті приїхав до нас в Одесу погостювати Олесь. Саме приїхав до нас з Олександрії й дідусь. І ми почали втриьох їздити до моря. Дідусь і Олесь — надзвичайні пливці — запливали дуже далеко, а я лишалася на березі, вдивлялася в морську далину, ледве находячи їх у блискучій під сонцем воді. Найулюбленішою розвагою дідуся й Олеся було плигання в воду з масивів і пірнання під воду. Я захоплювалася їх умінням.

Накупавшись, дідусь казав мені трохи похлюпатися в морі на піщаній міліні. Плавати я не вміла. Мої майстерні пливці — обидва — не виявляли бажання навчити мене плавати, можливо, в мене до того не було здібностей; проте, я тим не переймалася. Дідусь згадував свої дитинство і юність у Молдавії, поблизу Тирасполя; як він багато разів перепливав Тясмин, що протікав поблизу саду його батьків; як, будши репетитором при дідичівських синках (уже будши семинаристом учительської семинарії) купався ранками в полонині. Олесь також розповідав про своє дитинство, як він, ще будши восьмилітнім, уже навчився колоти дрова; що зносив він від матері, коли з друзями-хлопаками стріляв гав із саморобних стрілен, замість няньчити маленького брата. Розказував про своє життя якийсь час у Києві, куди його рідний батько взяв на виховання і віддав мешкати до чужих людей, де він був за попихача, проте все ж ходив до школи.

Я лише слухала розповіді дідуся й Олеся, бо самій мені не було про що розповідати. У мене були батьки, я спокійно вчилася, а вліті їздила на вакації до дідуся. Я лише дивилася в Олесеві сині очі.

По обіді ми з Олесем, швиденько помивши начиння, ішли гуляти містом. Одеса, з її пам'ятниками, будівлями і скверами, оглянутими нами вдвох, набирала нових для мене значення і краси. Найбільше любили ми Приморський бульвар і панораму моря. Спускання з бульва-

ру фунікульором для нас було спеціально улюбленою розвагою. По від'їзді Олеся, я спустилася тим же фунікульором сама — і не відчула жодної приємності. В трамваях ми сідали тільки одне проти одного, і люди, що їхали разом з нами, завжди з усмішкою спостерігали нас.

Якось над вечір я вийшла з дому, щоб піти до своєї шкільної приятельки самою, без Олеся, та невдовзі почувла, що хтось мене наздоганяє. Звичайно, — Олесь. Наздогнавши, сказав: „Я пізнав тебе здалеку — твою білу сукню і чорну косу, що маячила зліва направо, як маятник годинника.” Я чулася тим дуже щасливою.

Прийшовши додому, у своїй наївній чистоті, я про все захоплено розповіла батькам. Тато й мама усміхалися, презираючись і нічого не кажучи.

Тим часом вакації скінчилися. Олесь поїхав учитися до Москви, до матері. Дідусь їздив тепер до моря сам, — я лише іноді тепер бувала з ним.

З того часу я полюбила море на все життя. Люблю його в кожному пору року, в любую погоду. Ось і тепер — ще тільки друга половина березня, а я вже ходила вчора на море — подивитися, яке воно в цю пору — кінця зими, перед початком весни.

Надійшов 1930 рік. Процес Спілки Визволення України (СВУ), зфабрикований сталінщиною, щоб обезчлоти стару українську інтелігенцію, приніс нам обом з Олесем суворі застереження.

Олесевого батька (він був відокремлений від сина), професора-літературознавця Олександра Попова заарештували в справі СВУ, судили і заслали на 10 років.

Мого тата, учителя-історика Михайла Пальчинського, тоді не заарештували, лише припинили друкувати (закривши історико-науковий журнал „Україна”) його наукові праці з історії Запорізької Січі, що над ними він працював під керівництвом професора Михайла Слабченка, який пав одною з жертв СБУ. Також відібрали від тата викладання історії (мотивуючи тим, що він не член партії), дозволивши викладати лише мову і літературу.

Тата мого заарештували пізніше — в 1937 році, і він загинув, безслідно і безславно, невідомо де. Те, що його не заарештували 1930 року в „справі СБУ”, було для нього фатальним. Ми всі — його рідня і він сам — розуміли, що ліпше було б, якби мого тата заарештували 1930 року: про всіх, засуджених „у справі СБУ”, повідомляли родину — куди і на який термін особа заслана, без суворої ізоляції і з правом листування хоч з одною особою.

Не те з заарештованими в пізніші роки, особливо в 1937 році, під час так званої „єжовщини”: люди зникали безслідно, і лише багато пізніше, під час „відлиги” Хрущова (в 50-их роках) повідомляли рідню, що сталося з жертвами „єжовщини”, „посмертно їх реабілітуючи”. Про тата повідомили, що він загинув від „ларалічу серця”, нібито по чотирьох роках по арешті.

Але це все було пізніше . . . Аж тоді, коли я вже скінчила . . . інститут інженерів зв'язку, куди пішла — просто тому, що треба було здобути десь вищу освіту, а до Художнього інституту, куди я хотіла йти і мала на те підстави (малювала), мені йти батьки не дозволили, кажучи, що там студіюють лише „потаскушки”.

Тим часом — пережили 1930 рік з СБУ, 1933-34 роки з колективізацією і голодом, коли вимирали селяни.

В Одесі і по інших великих містах України щоранку можна було бачити на кожному кварталі мінімум тричотири трупи померлих за ніч селян, що приплентали до міста з голодного, розгромленого села, в надії здобути в місті шматок хліба (селянин... у місті... шматочок хліба...). І не здобували того хліба, бо населення міста або саме недоїдало і не мало того шматочка; або ж боялися допомагати помираючим. А комуністи свідомо помираючих „не помічали”... Партія і уряд мовчали про голод, і всі розмови про це вважалися контрреволюцією.

А поза містами — жахливі картини знелюднених, вимерлих від голоду сіл України, Кубані, Дону, Надволжя, Уралу, Сибіру... З невилученими гучномовцями, що переможно повторювали на мертвих, безлюдних вулицях: „Жити стало краще, жити стало веселіше!”

Інтелігенція (давня, непартійна) конала з недоїдання на голодному „пайку” (вірніше, без жодного „пайка”, бо ніде нічого не продавали); а партійці все одержували в так званих „закритих розподільниках”. Мій тато, майже знепритомнілий від звірств навколишнього червоного терору і злющій з голоду, ледве стримувався на мої роблено-наївні вмовляння:

— Таточко! Вищий молочка! — Все ж таки...

В підспудному одеському фольклорі в ті часи була популярною пісенька про Катю-Катюшу „купецьку дочку”, що починалася в ритмі фокстроту словами:

Де є місто ліпше як Одеса?
Пролітає в ній життя експресом.
Одеський народ
Відмінних пород:
Вдень ридає,
Ввечері співає...
Там при морі знаній є ТоргеІн-чик,
Вдень привітний, теплий магазинчик.

Там за доляр грають,
Танцюють, випивають,
П'яну Катюшу радо зустрічають...

Далі співалося про те, як Катя-Катюша щовечора „знаходила” собі моряка, відвідувала „кафе-бари”, танцювала всі ночі „Пелікан” (відомий тоді фокстрот), пила водку, аж поки... попала на Соловки... очевидно, за проституцію... Скільки їх тоді — не лише купецьких, а і дворянських дочок і з різних інших „бувших” (і не з „бувших”) родин загинули, змушені запродатися заради шматка хліба „за доляр”?..

На тлі голодного, конаючого міста, вимираючого селянства „квітли” ТоргсІни, крамниці торгівлі з іноземцями, де було все — за доляри, за іноземну валюту, за золото...

Тих, хто „забагато” купував за золото в ТоргсІні, врешті заарештовували — за те, що вони не здали золото (під час „викачки” владою) державі, а „приховали його для себе”.

Згадується трагікомічний випадок. Якоїсь години, вільної від інституту, я побігла до дверей церобкоопу, де ми були „прикріплені” для „одержування пайка” (що його майже ніколи не видавали) і де на цей час топталася безкрайня черга — нібито мали „видавати” гречану крупу. Спитавши тітку, що була ззаду „Хто крайній?” (питати „Хто останній?” було ризикованим: слово „останній” ображало і злостило тіток у черзі) — я пристроїлася стояти, і для заспокоєння всюди суцких „сексотів” завела шабльонове „скавучання по совєтському” — щось на зразок того, що „... ми переживаємо тимчасові економічні труднощі („труднощі росту”), неминучі в процесі творення соціалізму в одній країні, але в найближчому часі труднощі ці мають бути ліквідовані.” Статечний „дядя”, що теж стояв у черзі, очевидно, робітник, з не-

давніх селян, zareагував на мої „скавучання” по-своєму. Він сказав, мабуть, будиши не в силі далі стримуватися: „Дівчинко, (я виглядала значно молодшою від своїх 18-ти років), хоч ви дуже розумна, але ви . . . дуже й дуже дурненька” — і замовк, знітився. Він, певно, хотів сказати: „. . . хоч ви думаєте, що ви дуже розумна, але в дійсності ви страшенно дурна . . .” Але він „скоротив” свої висловлювання.

Про Олеся часом доходили уривчасті вістки. Очевидно, мама його, пані Віра, дбала про те, щоб не мати зв'язків з українським націоналізмом. Коли того пам'ятного літа, ми розлучалися п'ятнадцятилітніми — Олесє від'їздив до Москви учитися — ми не обіцяли писати одне одному. Іноді, в службових справах бував на Україні і в Одесі (заходив і до нас) п. інженер Стародуб, вітчим Олеся. Розповідав, що Олесє студіює — вчиться, ясна річ, на інженера, як вітчим, а не на літературознавця — ким був батько. А вони з пані Вірою (матір'ю Олеся) вирошують ще двох, уже їх спільних, синів.

Вже будиши студенткою інституту, я почула, що Олесє пережив тяжку травму ноги, мусів залишити роботу на заводі, де працював по закінченні технікума; ходячи, вживав (тимчасово) милиці і вчиться на першому курсі інституту. Все це мене дуже розхвилювало.

В цей період мешкала у нас кузина Ася — студіювала в ІНО. Тато її, адвокат, помер 1919 року, і Ася з її мамою (татовою сестрою, моєю тетою Ленусею) залишилися без будь-яких джерел до існування. Тета заробляла на злиденне існування, секретарюючи в одній із початкових шкіл Олександрії. З Асею ми були як близнята. Через те, що ми обидві смагляві (в рід мого тата), а мама моя блондинка, у дворі всі пльоткарки вважали, що

мама в мого тата — друга дружина, а ми з Асею — доньки від першої, покинутої татом дружини.

Одного разу ми йшли з Асею Дерibasівською вулицею — в напрямку моря, в безлюдному її кінці — двоє українських смаглявих дівчаток, у кожної ззаду дві довгі темні коси. Раптом обганяє нас якась немолода жінка і, захекавшись, виголошує:

— Ох, я так бігла за вами кілька кварталів, — хотіла вас випередити. Побачила ваші коси — і хотіла подивитися на ваші личка. Ви ж китайки? Правда ж?

— Ні, ми українки, — відповіли ми. Дякуємо за увагу.

— А я думала, що ви китайки, — розчаровано протягла жінка і, вибачившись, відійшла.

Я дуже любила Асю — за її естетство: вона майстерно рецитувала поезії, любила музику, малярство, театр. Їй рідня не дозволила йти до Драматичного інституту з тих самих мотивів, що мені до художнього. Любила я Асю і за те, що сама вона гарна: справжня „українська красуня” з серії українських листівок. Я дбала про те, щоб Ася швидше переборола свій олександрійський провінціалізм, і фактично ростила її духово для сприйняття невдовзі „неістового естетизму” Микола Зерова (лекції якого Ася почала слухати пізніше, переїхавши з Одеси до Києва). Я діставала для Асі через знайомих поезії ранніх Рильського й Тичини, з російських — Ахматову, Гумільова, Мандельштама, Єсеніна, Блока. Багато вона вже знала від своєї матері, невтомної провінційної естетки. З перекладної літератури я зацікавила Асю Оскаром Вайлдом⁴, запозичивши захоплення ним із „Вальдшнепів” Хвильового. Асю захопили Вайлдівські казки і поруч з ними „Портрет Доріяна Грея”, з його „новим гедонізмом”. Зацікавила Асю сильною особистістю Кавпервуда з романів Теодора Драйзера⁵ „Фінансист” і „Титан”, героями творів Джека Лондона⁶... Ібсена⁷, Гамсуна⁸,

Гавптмана⁹ і російську й українську клясику вона зна-
ла ще з Олександрії.

Ася хоробливо реагувала на прояви червоного теро-
ру і обурувалася підлістю сталінських сатрапів.

— А ти смійся з них, — радила я Асі. — Ось, ти їх
ненавидиш, ти їх засуджуєш, а існуєш поруч з ними. І
вони такі дурні, що не бачать твоєї справжньої суті. От,
ти і смійся з їх недалекости, смійся, що вони такі дурні.
Радій з того, що ти розумніша від них.

Невдовзі Ася переїздить на 4-ий курс (7-8 семестри)
з Одеси до Києва — студіювати в Київському Державно-
му Університеті, де переживас мало сказати захоплення
особистістю Миколи Зерова (бо це було обожнюванням
його), з його „естетствующим формалізмом” (за офіцій-
ною советською термінологією). „Неістовий естет” Ми-
кола Зеров на Асю не міг не справити вражіння: вона
вирощена її мамою, мосю тегою Ленусею, провінційною
красунею-естеткою, що вся поринула в спогади про її
чоловіка (по його смерті), теж незомного естета-гума-
ніста.

В інституті інженерів зв'язку, де я студіювала на
радіофакультеті, було цікаво — для мене, головним чи-
ном, тим, що практику відбували в різних місцях, по най-
модерніших радіостанціях ССРСР — по багатьох великих
містах, в тому, і в Москві.

Пам'ятаю, ми йшли Московськими вулицями — я і
мій кузен Ігор (Гарік, син татового старшого брата, по-
мерлого в Одесі 1921 року від голодного тифусу), обоє
страшенно смагляві. В Еспанії в цей час йшла громадян-
ська війна, і всі, через нашу смаглявість, вважали нас

за еспанців. Московські школярі вибігали зі шкіл на вулицю, кричучи: „Дядя! Тьотя! Ви еспанці?“ І відбігали розчаровані, коли ми відповідали, що не еспанці, а українці.

На одній із модерних радіостанцій, де я відбувала практику, відомий академік N закохався в мені. Мені було тоді 20 років, але я, слухняна дочка своїх батьків, виглядала молодшою; йому було років 45. Він просив моєї близькості, кажучи, що йому це потрібне, як джерело надхнення для дальшої роботи; і, мабуть, думаючи, що робить мені велику честь, просив „пожаліти його”. Співкурсниці намовляли мене погодитися: „Покажи всім, щό ти можеш”. Але я знала собі ціну і відповіла академікові:

— Я вас можу пожаліти. Але себе мені жальче. Ви ж знаєте, що ми не рівня. Ви — академік, відома людина, я — звичайна студентка. Дайте звичайній людині прожити звичайне нормальне життя, без ексцесів.”

От тоді, вже дорослими студентами, ми з Олесем зустрілися, під час моєї практики в Москві.

Мама не дала мені адреси батьків Олеся, але я, приїхавши до Москви на практику, знайшла їх з допомогою „адресового столу” (спеціального адресового бюро) і з'явилася до них ближчого вільного вечора, — вони ж знали мене від дитинства. Олеся не було вдома, я дочекалася його, і ми, перебиваючи одне одного, почали розказувати — кожен своє життя. Скінчивши технікум, Олесь працював аж у Ташкенті, в Середній Азії, а, повернувшись, працював на заводі, де з ним стався той нещасливий випадок з ногою. Тепер з ногою Олеся вже все було в порядку.

— Я чуюся так, ніби ми бачилися з тобою вчора, — сказала я Олесеві.

— І я теж. Це тому, що попри розлуку, всі ці роки ми все рівно були разом. Це нам судилося від Бога, — сказав Олесь.

Я запропонувала Олесеві ближчої неділі обдивитися разом Третьяковську галерію. І ми пішли. Незабутні і немеркнуче вражіння справили на мене шедеври образотворчого мистецтва.

З Олесем ми чулися, як діти, ловлячи одне одного на бульварах, частували одне одного морозивом. Коли випадав у мене вільний вечір, я заходила до його родини. З розмов матері і вітчима я довідалася, що Олесь цікавиться студенткою, своєю співкурсницею. Та я відганяла від себе наявність цього прикрого факту: я була в ті далекі часи задоволена тим, що мала. Досі пам'ятаю безрезневі вечори, коли вже кінчаються морози і відчувається перший подих весни, а ми з Олесем прощаємося біля гуртожитку, де я мешкала з іншими практикантами.

Часто ми з Олесем подовгу сиділи десь у сквері, радюючи з того, що „нас лише двоє” у величезному місті.

На практиці в цей час у мене було багато „поклонників”, — можливо, з засади „засватана дівка — всім мила”. І коли я виходила по скінченні робочого дня додому, один із моїх адораторів завжди намагався йти мене супроводжувати. Та я прощалася з ним і йшла до того провулку, де мешкав Олесь. Одного разу закоханий у мені „супроводжувач” почав настирливо допитуватися в мене, куди це я так завжди поспішаю. Я відповіла, що буваю в родині вуйка і тітки. Він зрадив моїй відповіді і не відчепився від мене: разом зі мною він пішов до моєї „рідні”. Познайомившись, він почав розхвалювати мене за старанність і працьовитість на практиці і просив моїх „рідних” вплинути на мене, щоб я з ним одружилася. Його заява, м'яко висловлюючись, здивувала всіх, навіть Олесевого вітчима. По традиційні шклянці чаю ми ви-

йшли втрьох: я, Олесь і мій адоратор. Їхали втрьох у майже порожнім вагоні трамваю. Я дивилася в очі Олесь, а він у мої. Адоратор опинився в ролі „третього зайвого” і, коли він, врешті, це зрозумів, то на повному ході зістрибнув з трамваю. Трамвай зупинили. Кондуктор, сувора немолода жінка, різко зауважила мені: „Ось, до чого довела людину, добре, що нічого не сталося”.

Пригадую тепер цей вечір і думаю, як добре, що нічого страшного не сталося. Але тоді я не думала про це, лише раділа, що ми з Олесем знову тільки вдвох.

— Все ж таки, варто було б тобі одружитися з цим твоїм „адоратором”. Ти б добре влаштувалася матеріально, — раптом сказав Олесь, можливо, з причини ревнощів. Та я тоді не зрозуміла, що то могли бути ревнощі, і почула себе безмежно сумною. Я радо почула б від Олесь сентенцію цілком іншу...

Це була переддильмова практика. Я мала невдовзі від'їхати і не знала, коли тепер ми з Олесем зустрінемося.

І коли я повернулася з практики до Одеси і розповіла своїй матері, якими я знайшла Олесь і його родину, — моя розповідь у мами не викликала захоплення. Мої батьки надто мене любили і добре знали Олесеву матір з її характером, що, очевидно, перейшов у значній мірі й до сина; тож надто захоплюватися не було чим.

Тепер немає вже ні моїх батьків, ані Олесевих, ми з Олесем разом, і характери у нас змирені, старечі. Коли ми разом з Олесем, мені все вчувається невідомо чия поезія:

Відійшло наше щасне життя.
Вкрили сутінки хід наших днів.
Та Прекрасне не йде в забуття:
Світить світлом незгасних вогнів.

В наших стомлених душах туга.
Не один смолоскип уже згас.
Та ми віримо — мине пурга,
І Прекрасне — для нас...

Був уже 1936 рік. Наближалася єжовщина. Батька Олесевого, професора Олександра Попова, знову заарештували десь на Україні (чутки про це докотилися до Олесья), і він пропав без вісти. Кілька років перед тим він лише відбув заслання, засуджений у справі СВУ.

Заарештували і мого тата — в останній день 1937 року, в ніч під новий, 1938 рік. І він загинув без вісти. Ми з мамою робили все, що могли, щоб натрапити на його слід. На протязі багатьох місяців добилися авдієнцій у Петровського, Калініна, Крупської (що очолювала „Товариство допомоги політ'в'язням”). Скрізь відповідали шабльоновими фразами, що НКВД не помиляється, що „розберуться і повідомлять”. Крупська, правда (це було за кілька місяців перед знищенням Сталіним її самої) зважилася мені сказати, в особистій авдієнції: „Я допомогти вам, на жаль, нічим не можу: робота нашого Товариства набрала в теперішніх умовах цілком несподіваних форм — і в вашому випадку ми безсилі:”

Ми з мамою не припиняли наших намагань розшукати тата упродовж кількох років. Було, тільки почуємо, що якась родина від свого заарештованого (а хоч хтось заарештований тоді був чи не в кожній інтелігентній родині) одержала звідкись із концтабору листа, — ми відразу брали в людей адресу концтабору і посилали туди на ім'я тата пакунок — в першу чергу, обов'язково цибулю (від цинги) і теплий одяг. Але всі пакунки поверталися із штампом табору: „Адресат в списках знаходяться в лагере не значить”. * Лише Одеська в'язниця (офі-

---

* Адресата в списках табору немає.

ційно — Будинок Примусових Праць — БуПр), на наш із мамою запит про „затриманого” (так офіційно тоді називали заарештованих) Михайла Пальчинського, відповіла: „Затриманий Михайло Пальчинський перебував у стінах Одеського БуПр’у з 1-го по 3-є січня 1938 року і вибув у табори на північ”. Виходило, що тато був у в’язниці лише дві доби . . . Так тато зник без вісти.

Єжовщина тим часом ішла до свого кінця, і вже родин заарештованих не виганяли з мешкань і не висилали Бог-зна-куди — в „один із островів Архіпелагу ГУлаг”, „куди Макар телят не ганяє”. Тільки тому ми з мамою затрималися в Одесі.

Ася в цей час, скінчивши студії в Київському Університеті, працювала в одній із Київських середніх шкіл (викладала мову і літературу), і „відбувала єжовщину „на-дому”: заарештували багатьох учителів, Асиних друзів; вона ж чудом Божим уціліла. (Микола Зеров був уже заарештований і засланий від весни 1935 року). У висліді всіх перевірок і переслідувань її як викладача (без арешту), Ася не витримала — звалилася: почалося з запалення легенів — перейшло на запалення мозку. І тут дійсно Боже чудо явило себе: Ася з запалення мозку вийшла неушкодженою — ні розумово, ані фізично.

Я тоді саме вже скінчила Інститут Інженерів Зв’язку і працювала радіоінженером на радіостанції в Харкові. Додому я приїхала зустріти разом із татом і мамою новий 1938 рік . . . Та й зустріла . . . татів арешт. До радіостанції я вже не повернулася, і на цьому кар’єра мого інженерства скінчилася: я залишилася з осиротілою мамою, і ми робили все, що було в наших силах (і навіть понад сили), щоб натрапити на татів слід — безуспішно.

Щодо роботи, то я, врешті решт, перейшовши кілька іспитів при спеціальній кваліфікаційній комісії, переключилася на . . . викладання мови і літератури в середніх школах — пішовши слідами кількох поколінь нашого роду.

Ми зустрілися з Олесем по татовім арешті в Москві, куди я потрапила, приїхавши в татових справах. Приїхавши, я зайшла до Олесевих батьків. Їх не було вдома, був тільки Олесь. Я розповідала Олесеві про свої сумні обставини, в зв'язку з арештом тата, коли відчинилися двері і ввійшов Олесів вітчим. Він мав на обличчі хитру і насмішкувату усмішку, що ніби говорила: „Ось, ізнову приїхала, не витримала . . .” Але, дізнавшись про нашу родинну біду, вітчим і мати Олеся перейнялися співчуттям до мене. Вони весь час допомагали мені, чим могли, підбадьорювали мене. Я вдячна їм і пам'ятатиму це все життя. За десять днів я від'їхала.

Тяжко нам було з мамою. Взимі несподівано приїхав Олесь. Намагався якось потішити мене і заспокоїти. Казав, що невдовзі кінчить інститут і, чим зможе, допомогатиме мені. А на двірці, коли я його відпровожувала, казав мені пам'ятати, що на світі — ми тільки двоє, одне для одного. Я вірила.

Та навесні, коли я змушена була знову в татових справах поїхати до Москви, що коштувало мені багатьох сил, — все обернулося інакше. Батьки Олеся знову дуже підтримували мене. Але з Олесем ми, що досі все ще чулися дітьми, тепер збагнули жорстоку дійсність. І ось, одного разу, на самоті, Олесь сказав мені:

— Зоє! Ти мушиш це зрозуміти. Не можемо ми бути разом. У обох нас батьки — і твій тато, і мій — „вороги народу”. В разі ми поберемося — нас знищать. Спробуймо тепер будувати окремо наші життя, — щоб врятуватися. Може, виживемо — і дасть Бог нам з'єднатися десь у далекому майбутньому.

Мені нічого не лишалося, як мовчки погодитися. Обоє ми були дуже схвильовані. Мати Олесева, ввійшовши до кімнати, спитала:

— Що сталося?

— Все в порядку, — знайшла я в собі сили їй відповісти. Олесь мовчав.

Я попрощалася, дякуючи за все. Я мала їхати до своєї приятельки, де я тепер спинялася, приїжджаючи до Москви. Олесь поїхав зі мною. Пощо? „Дальні проводи — лише зайві сльози”. Але він поїхав. В трамваї було мало людей. Ми сиділи одне проти одного, з очима, повними сліз, і мовчали. Моя приятелька мешкала далеко, і ми промовчали всю дорогу. Зійшли на зупинці близько котеджу, де мешкала приятелька. Її не було вдома. На ганку сидів її дідусь. Старенький усе зрозумів, ні про що мене не розпитуючи. Памятаю його слова потіхи. Він у всьому мав рацію. Я була тоді молода, і мені треба було зберігати сили, щоб підтримувати осиротілу маму, — не було часу зідхати і лляти сльози.

Так ми з Олесем не побралися тоді, під час єжовщини-сталінщини, — щоб вижити.

Почалися спроби будувати окремо наші життя.

Олесь одружився з московською дівчиною Надією.

Я — з Олександром Пархоменком, одеситом, з родини, де кілька поколінь були моряками, матросами, плавали в морі. А Олександр — інженер, будівник пароплавів. І потяглися тяжкі роки „виживання”.

Олесь у подружньому житті був, можна вважати, щасливим. Його дружина, Надія, досить інтелігентна, дуже його любила і дбала про нього. У мене було гірше. Олександр Пархоменко, з родини одеських моряків, — чи ж він міг бути рівнею нашому роду Пальчинських, інтелігентів-естетів?

У моїх тата-мама настільними книжками були твори Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, поезії Івана

Франка, Олександра Олеся; есеї Михайла Драгоманова. І я була на всьому тому вирощена. Уся родина тата, весь його рід були естети, свідомі чи підсвідомі. Тато, в свої студентські роки приятелював з незрівнянним естетом Миколою Зеровим. В роки юности тато і сестра його Гелена (Асина мама, моя тета Ленуся), обоє з великими акторськими здібностями, грали в театрі в Олександрії, разом з починаючим тоді Гнатом Юрою (пізнішим директором Київського театру української драми імені Івана Франка). Тета Ленуся пронесла свої театральні здібності надовго, будучи все життя майстерною рецитаторкою поезій і передавши ці свої здібності своїй доньці Асі. Чоловік тети Ленусі, Асин батько, дядя Аполлон, був естет-гуманіст. Як адвокат, він брався захищати не заради грошей, а завжди лише найбільш і найбезправніших. А дякуючи своїм естетським нахилам, будучи членом міського театрального-мистецького комітету, настояв на тому, щоб на театральній завісі міського театру в Олександрії був написаний античного вислову „Життя коротке, та мистецтво вічне”. Чи ж Олександр Пархоменко, з роду в рід матрос, міг усе це сприйняти, до всього цього влитися? . .

Перед самою війною приїздив Олесь і запропонував мені розвестися з чоловіком; а він зробить розвід із своєю дружиною, і ми тоді поберемося. Я відмовилася від цього, хоч у душі моїй все кричало, що ми мусимо за всяку ціну з'єднатися.

— Ні — відповіла я Олесеві. — Ми не вправі відважитися на це. Те, що ми свого часу не побралися, зробило нещасними нас двох. А тепер, коли — кожен із нас одружений, і ми почнемо розводитися, ми посіємо горе в наших родинах, зробимо нещасними наших дружин і дітей. Не можемо ми собі дозволити — мало того, що себе зробили нещасними, — сіяти лихо навколо себе.

Голова тріскала від думок, та думати було ніколи — почалася війна.

Мама захворіла, на довгі роки — аж до її смерти в 1973 році.

Життя наше ускладнилося ще тим, що на початку війни наймолодша мамина сестра Маруся (моя однолітка), лікар за фахом, покинута чоловіком з трьома дітьми, була мобілізована працювати в бараці хворих на висинний тифус і привезла дітей на догляд мій і мами. На роботі Маруся сама захворіла на тифус і померла. Діти — старший синок і близнята — хлопчик і дівчинка — залишилися у нас. Чоловік Марусин, який мав би на дітей щось платити, загинув на війні. Ми з мамою, дітей, круглих сиріт, виростили і виховали. Нам було страшенно тяжко матеріально, „плюс” до тяжкого стану морального. Пригнічувало ще й те, що під час бльокади був ушкоджений не один із культурно-історичних пам'яток міста, в тому і відомий „Воронцовський” маяк.

Одеса під час війни була під румунами, що дуже інтенсивно протегували приватну ініціативу. Мов гриби по дощі „народжувалися” ресторани. Відновився і „Гамбринус”, виведений Олександром Куприним в одноіменному оповіданні. Приватний ринок і спекуляція квітли. Ми продавали все вряд — щоб лише якось звести кінці. По війні, те, що я, ставши вчителькою, мала довгі вакації в школі, було дуже до речі для виховання дітей. А в робочі місяці я дбала про те, щоб розклад моїх лекцій пристосувати до потреб родини.

В домі обставини були жахливі. Марусині діти були виграшним козирем у руках батьків і сестер мого чоловіка, Олександра Пархоменка. Рятували мене моя ощадність і моє закривання очей на жахливі „вибрики” Олександрової рідні. Та на все життя я зненавиділа пльотки, „особисті свідчення”, змушені визнання і „частування” випивкою. Терпіла я, і потерпала мама. Все заради дітей. Діти, на щастя, виростили слухняними, розумненькими і гарними.

По закінченні війни, в роки повосної руїни, не було легше.

Та всі ці турботи й гризота, й зіштовх із зворотньою стороною життя не змінили моїх почуттів до Олеса — таких, здавалося б, не потрібних і незрозумілих ні для кого, ба, навіть для мене самої.

Ася під час війни була в Лодзі, в Польщі — втікла туди з Кисва від большевиків, що поверталися, розбивши німців під Сталінградом. Ася писала до нас із Польщі, і ми посиляли їй сало, куплене на одеських базарах, протегованих румунами. Далі зв'язок з Асею втратили на довгі роки.

В роки війни ми з Олесем не бачилися. І Україна, і Росія, з Москвою і Ленінградом, були сповнені страхіть евакуації, бомбардувань, голоду, руїни, а Україна — ще й окупації.

Моя бідна мама сподівалася, що умови повосної руїни, дбання про родину, моя праця в зміненій професії — педагога в школі — сприятимуть тому, що я переборю свої почуття. Та я . . . побачивши на „толкучому ринку” картину, де на березі моря вдивлялись у блакитну далеч хлопчик і дівчинка, — відразу ж пригадала собі те літо, коли ми втрюх (дідусь і я з Олесем) їздили на море. В дівчинці — мені тоді здавалося — все було подібним до мене, а в хлопчикові я пізнавала Олеса, про кого завжди думала. Можливо, в дійсності зовсім не існувало в тій картині такої подібності до нас, але я й досі пам'ятаю ту картину.

Олесева мама, пані Віра, прислала листи в Одесу двом особам — своїй сестрі і моїй мамі, і мені про Олеса

все було відоме. У них з Надією було вже двоє діточок — хлопчик і дівчинка, — що, ясна річ, дуже зміцнило їхній подружній союз.

Я тим часом лягла до шпиталю — робити дуже складну операцію, яка була потрібна мені ще в 1942 році, а я зібралася робити її аж у 1947. Я змушена була погодитися на цю операцію, бо, тоді ще молода, без операції я була загрожена перетворитися на безстаттєву істоту. В шпиталі я пролежала кілька місяців — від зими аж по липень, у палаті, де всі лежачі були тяжко хворі.

В шпиталі я зробила переоцінку цінностей. У мене з'явилося бажання одужати і бути здоровою — зберегти себе в майбутньому для Олеса. І я дала собі слово спокійніше сприймати всі неприємності, що їх приносила мені Олександрова рідня — просто, щоб уціліти фізично й розумово. Проте, одужання йшло повільно.

Залишилася вдячною на все життя професорові, що мене оперував. Він дуже добре ставився до мене. Приносив мені книжки і вимагав, щоб я їх швидко читала і потім коротко переказувала йому їх зміст — хотів, щоб я під час хвороби не занепала інтелектуально. Досвід професора і його знання допомогли мені одужати.

Наступної зими я знову лягла до шпиталю — цього разу з наливом у середньому вусі (вухові). Вирішили, що операцію, хоч вона й потрібна, робити неможливо, бо ще й року не минуло від операції попередньої. В зв'язку з мою хворобою, рятувати мене приїхала з Олександрії моя тета Ленуся. Втративши через війну і евакуацію свою доньку Асю, тета Ленуся тепер вирішила рятувати від смерті мене, свою племінницю. Постійна відданість заповітам естетики, в теті Ленусі сплелася з вірністю Христовій заповіді любови до ближнього, як і має бути. Бо що в світі естетичніше від заповітів Христової любови? . . І тепер тета сиділа всі ночі над моїм ліжком, пильнувала, щоб я не перепустила часу, коли треба брати лі-

ки і щоб медичні сестри не спізнювалися з потрібною приписаною допомогою. Я сама, скільки була в силі, і мама з тетою — всі дуже молилися за моє одужання, і сталося чудо: налив прорвав, і матерія вийшла через барабанну перетинку — так, що я навіть не оглухла. Лікар сказав мені, щоб я була вдячна здоровій крові моїх дідів і бабунь. Я завжди пам'ятаю це і саможертвенний догляд тети Ленусі, що врятував мене від смерти.

В роки війни ми з Олесем не бачилися. По війні бачилися доривчо. По закінченні війни ми зустрілися не відразу. Олесь приїхав до Одеси, спинився у своєї тітки (материної сестри) з синочком, щоб синок уліті скористав з моря. При першій зустрічі я відчула в душі тиху радість. Та невдовзі радість відлетіла — з причини Олесевої різкості. Я зайшла до Олесевої тітки, де часто бувала і під час його відсутності. Олесь саме збирав свого сінка для поїздки на море — покупатися. Побачивши хлоп'ятко, я була вражена думкою, що одружись ми з Олесем свого часу, хлоп'ятко було б моїм. (У нас з Олександром дітей не було, не з моєї провини).

Надворі було тепло, а Олесь убирав сінка в теплий костюмчик, і я зробила заввагу, що хлоп'яті буде гаряче.

— Треба мати свого сина, щоб убирати його, як подобається, — відрізав Олесь. Тітка Олесева обурилася його різкістю, а мені зробилося боляче.

Наступного вечора він прийшов до нас із хлопчиком. Я бачила, що Олесь чується винним. Але звикши завжди все йому прощати, простила і цього разу. По цім випадку Олесь часто до нас заходив, забирав на море дітей моєї померлої тети Марусі, — що ми з мамою їх ростили і виховували. На морі вони всі разом прогулювалися на човні. У мене не було часу їздити на море: я надто багато мала роботи в родині та ще й училася для закріплення за собою права на професію педагога.

Так було з року в рік кілька літ — аж поки заіснували в наших відносинах з Олесем великі зміни.

В подружжі моєму з Олександром ставало все гірше. Тим часом помер Олександрів батько, мій свекор, і Олександр почав віддавати максимум уваги, часу і грошей своїй матері і двом своїм сестрам. Щоліта він їздив із сестрами і матір'ю в подорож автом. А коли вліті був в Одесі, то щодня весь літній час бував на пляжі з сестрами, їм віддавав і все, що заробляв. Я з допомогою своєї бідної мами ледве зводила кінці з кінцями, щоб вистачало на харчування, а Олександр давав лише мінімум на себе. А то все йшло його матері, яка завжди частувала його алькоголем. Тож, мені фактично нічого не лишалося, як на Олександрову зневагу віддячити зневагою ж. Хоч у глибині душі я й розуміла свою неетичність.

Я писала Олесеві листи „До запитання” і терпляче чекала одержання відповіді — раз на місяць. Це так було давно, але, пригадую собі, як я тишилася цим листуванням.

Олесь потішав мене в листах поезіями, невідомо звідки взятими, очевидно, з антології його батька. Ось одна з цих поезій:

Вірмо, кохана! Замовкнуть ридання,
Забудуться горе і туга нудна.
Відляжуть від серця безславні страждання,
Очиститься ясна, нова далина.

Одкриє надія нам обрії нові,
І рівним шляхом піде наше життя.
І з вірою, в теплій, незгасній любові

Тебе поведе уперед співчуття.

Ти всім своїм серцем, своїми чуттями
Збагнеш: кожен хрест на Голготу несе.
І тяжким стражданням, гіркими сльозами
Научиш, як ближній для брата живе.

Я, відповідаючи, написала Олесеві також поезію,
взяту з Асиної антології:

**

Най моє серце не знає
Ясних і радісних днів,
Щоб лиш твоє не боліло
І щоб воно тріпотіло
Темпом невтомним своїм.
Най його горе не згубить,
Холод буденних турбот.
Най його щастя голубить,
Най воно вірить і любить
І най не знає гризот.
Най і завжди і повсюди
Друга ти мав би свого.
Я своє лихо забуду,
Щастям твоїм жити буду,
Відблиском світла твого.

З точки зору загально визнаної побутової моралі наші теперішні відносини з Олесем заслугоували на засуд. Та ми з Олесем визнавали за собою право на ці відносини: ми були суджені одне одному з дитинства. Звірячий тоталітарний режим розлучив нас, відірвав одне від одного. Проте це не мусіло, не могло бути назавжди.

Йшли роки. Ми бачилися з Олесем під час наших приїздів — одне до одного. В Одесі Олень спинявся у свої тітки (сестри його матері). Але тепер і я іноді вибиралася до Москви — відвідати рідню, одну з маминих сестер з її родиною. Я зупинялася в Москві в готелях, і в готелях ми з Олесем бачилися. Все це було не легко. Нагадувало ходіння по канату над прірвою. Але у мене не було страху. Чи був страх у Олеся, — не знаю. Ми дбали з Олесем про те, щоб проза життя, будні залишалися поза нашими відносинами. Щоб з нами було лише Прекрасне. Ми несли його з собою від дитинства. Я більше любила приїзди Олеся до Одеси, ніж свої поїздки до Москви. Я любила Одесу, море, оперовий театр. Наші поїздки з Олесем на пляжі, іноді ходіння до Опери. Саме приміщення Одеської Опери сповнює людину надхненням. Любила наші ходіння по інших видатних одеських місцях. Спеціально гарна Одеса навесні, з її квітучими каштанами, рожевою акацією. І синім — як очі Олеся — небом. Москва завжди була холоднішою, хоч і цікавою (з її театрами, музеями і картинними галеріями), і . . . чужою.

Олень при мені просто квітнув. І все примовляв: „Мені з тобою добре”. І, попереджаючи мою відповідь, додавав: „І тобі зі мною добре. Я це бачу.” Квітла і я.

З його зовнішністю (сині очі, золотаве волосся, гарна постава), Олень завжди звертав на себе увагу жінок, навіть молодих дівчат. Він їх також не лишав без своєї уваги, — як і належиться кожному, хто хоч трохи естет. Особливо звертав увагу Олень на стрункі жіночі ніжки. Одною з його улюбленіших приповідок і досі є:

„Ліпше, щоб у жінки була зморшка на обличчі, ніж зморшка на панчішці: панчішки на ніжках мають бути натягнені рівно і туго”.

Я не перечила Олесеві в його естетстві щодо жінок. Я сама завжди любила жіночу красу і вважаю, що гарні жінки, як квіти: ними не можна не милуватися.

Тим часом життя ставало все тяжчим. Олесева дружина захворіла на рака, їй робили, з інтервалами в кілька літ кілька операцій. Тепер вона була безнадійно хворою. У мене теж щодалі ставало гірше. Олександр з роками все більше випивав, і у нього розвинувся діабет, що набирив усе тяжчих форм. Врешті зробилася гангрена на обох ногах — довелося ампутувати ноги до колін. Зробили йому протези — не зумів ними оволодіти. Їздив у кріслі, або лежав, — злющий, хворий, вважаючи в своїй обмеженості, що у всьому винна я. А мама хворіла на серце. Чи ж може людське серце все пережити, що посилає йому життя, і не захворіти? . .

Під час війни ми з мамою не емігрували на Захід — вирішили лишитися на старому місці: все думали, що по війні, можливо, тато повернеться з заслання. Не емігрували, щоб тато не застав, замість нас, пустку . . Але тато не повернувся . . . Лише пізніше, за Хрущова, під час „відлиги” ми з мамою одержали офіційне повідомлення, що тато був . . . „помилково репресований” і загинув на засланні (не говорилося, де саме) від „паралічу серця”, 1943 року . . . Де він був 1938-43 роки — не повідомлялося. (І досі ходять настирливі чутки, що так про „параліч серця” писалося про всіх, застрілених у спину в стінах тюрми ще в перші дні їх арешту . . .). Єдине, що було істотним у папері, це те, що було сказано: тато „посмертно реабілітований”. Подібний папір одержав і Олесь щодо свого батька . . . Цим папером знімалося з наших родин тавро: „Родина репресованого”.

По війні ми з Олександром мешкали окремо від мами — мали своє мешкання. Я розривалася на-двоє поміж двох хворих, у двох різних мешканнях, у двох різних кінцях Одеси. Єдиним перепочинком були для мене доривчі зустрічі з Олесем — під час його приїздів до Одеси,

або ж, як я часом виривалася до Москви. Тепер, коли Марусині діти попідростали, і вже всі вступили до вищих шкіл, — а старший син Марусин пішов уже до аспірантури) — я чулася дещо звільненою від своїх господарчих турбот і могла частіше вириватися — їздити на відвідини.

Часом я виривалася до Асиної мами, моєї тети Ленусі, до рідної Олександрії-Херсонської. Тета доживала там у старенькому дідусевому дімочку з тим самим садком, куди тікав у своєму дитячому горі, будучи маленьким, Олесє. Знаючи, як я мотаюся вдома, з моїми хворими в різних кінцях Одеси — Олександром і мамою — тета Ленуся не раз казала мені:

— Я дивуюся тобі і пишаюся тобою, Зоюне! Скільки мають вибігати твої маленькі ніжки („ньоні” — як ти колись казала), скільки роботи переробити твої тендитні ручки („руці”) . . . Де ти сили береш, Зоюне?

— Сили дає мені віра в Бога, — відповідала я. — Вірю в Його допомогу і провід. Він веде до перемоги Добра і Прекрасного.

Я тільки думала і дякувала Богові за те, якою я була щасливою все своє життя до татового арешту. З моменту татового арешту почалися всі мої страшні життєві випробування — і „мудре рішення” щодо неодруження з Олесєм, і всі висліди з нього.

Ася — це вияснилося по восьми роках по війні — на цей час опинилася за морями-океанами: спочатку аж у Австралії, пізніше — переїхала до США. Ася листувалася дуже скупими, очевидно, з політичних міркувань, листами зі своєю матір'ю (моєю тетою). Іноді присилала матері пакунки, з яких дещо перепало і мені.

А кузен мій Ігор (Гарік, син татового старшого брата, мого дяді Коті) по війні загинув у Москві: на нього «наскочило» вантажне авто... (Так, як на відомого єврейського актора Міхоелса). Московська машина розчавила останнього Бачинського... Він був авторитетним інженером.

Була у Гаріка ще старша сестра Валя — від першого подружжя Гарікового тата, нашого дяді Коті. Валя загинула в Харкові, в роки війни, під час зміни окупацій.

Тим часом діти моєї померлої тети Марусі, що ми їх з мамою ростили, вже були дорослі. Старший Марусин син Юрко здав конкурсні іспити до аспірантури, потім — блискуче захистив дисертацію і переїхав до Москви. Незабаром він звідти прислав телеграму, що одружується. Я саме пережила тяжку ангіну, проте все ж вирішила на весілля поїхати.

Поїхала, та на весілля не попала. Схопив мене летючий ревматизм, як ускладнення ангіни, і я пролежала місяць у Москві в лікарні. Олесь мене відвідував і дуже боявся, що моє серце не витримає страшних ревматичних стрибків температури, від дуже високої щовечора до дуже низької щоранку,— і я помру. Я не померла і, ще не цілком одужавши, мусила їхати додому, до Одеси, до своїх хворих — до моєї мами і до Олександра, який саме ліг до клініки. Позбулася я ревматичних болів лише дякуючи досвідченій жінці-лікарю, що порадила мені ще в Московській лікарні, замість аспірини, всебічно дуже шкідливої, вживати тергу малину з цукром. Лікування малиною врешті решт (не відразу) оздоровило мене.

Невдовзі я почала, як той „жук-могильник” ховати рідню. Поховала свого законного чоловіка Олександра Пархоменка, поховала — з інтервалами в рік-два — трьох маминих сестер, моїх тіток. Потім — у 1971 році, мою

тету Ленусю, що так і померла в розлуці з єдиною донькою Асею. По смерті Асиної матері, моєї тети Ленусі, Ася послалала добрі пакунки моїй мамі. По смерті ж моєї мамі (по двох роках по смерті Асиної), я вирішила, що на моє ім'я розумніше пакунків не одержувати і написала про це Асі. З того часу з пакунками скінчено.

По смерті Олександра, я залишилася в нашому мешканні цілком самотньою. Рятували мене в моїй самотині приїзди до мене одної з материних сестер з чоловіком. Приїжджаючи з Москви, вони завжди подовгу лишалися зі мною. Дещо рятував мене також контакт із молодими дівчатками-студентками, що їх я брала до себе на мешкання. Це було для мене і моральною підтримкою і хоч мінімальною матеріальною. Оплата студентками мешкань була для мене дуже доречною в моїй допомозі студентам, дітям моєї тети Марусі.

Олесь теж поховав своїх — дружину від рака і матір від серця. Діти його повиростали і поодружувалися, і батько їм потрібний лише як джерело матеріального добробуту. Олесь працював, майже всі заробітки віддаючи дітям і внукам.

Все життя під враженням свого тяжкого дитинства (без батька, а потім — з вітчимом), Олесь намагався, вже й дорослих своїх дітей нічим не вразити.

— Я хочу, щоб діти згадували мене, як доброго батька,— казав він.

Я ніколи не перечила йому в цьому: хоче бути ідеальним батьком — хай буде.

Поховавши свою дружину і матір, Олесь сам почав хорувати. Врешті виявилось, що необхідна операція. Олесь сказав мені про це під час свого приїзду до Одеси. Питав мене, чи я зможу приїхати на час його операції до Москви.

...Пам'ятаю, ми домовилися зустрітися на Приморському бульварі. І я майже бігла йому назустріч, щоб сказати, що я все полагодила на роботі і таки приїду. Він увесь прояснів, це почувши.

— Приїдеш?.. Ну, добре,— сказав він.— Мені буде спокійніше.

Він написав мені з Москви, на коли саме призначена операція, і я поїхала до Москви, залишивши своїх двох собачат — Пальму і Жуніка на догляд одної старої жінки-сусідки.

Робили Олесю операцію вже по моїм приїзді.

— Приїхала!.. І в біді ти зі мною...— сказав Олесь, побачивши мене, коли я прийшла з першою візитою до нього до шпиталю. І весь аж засвітився.

Я тричі денно бувала в шпиталі. Олесь цьому радів, а дочка його злилася, і я терпіла від неї колючі шпильки. Та не вступала в суперечки, ставлячи себе і свої почуття вищими від того. Зима була лютою, я була в легенькому хутерці і в Москві дуже мерзла. Та Бог милував мене,— я не перестудилася. Але мені було страшенно зимно духово. Я спинилася у маминої сестри, а там моя тета і її чоловік, обоє немолоді, по-старечому недомагали і по-старечому сперечалися. Олесь одужував спроквола: зле працювало серце. Лікар-хірург сказав Олесеві, що працювати йому вже не можна. Проте дочка і Олесеві адораторки (а їх у нього завжди було подостатком) накинулися на мене, коли я, з огляду на припис хірурга, сказала, що слід залишити роботу. Дочка, мотивуючи тим, що вона стала матір'ю вже двох дітей, просто вимагала від хворого батька, щоб він дав слово, що по операції він повернеться до роботи. Того ж вимагав і син Олеся. І вони вдвох таки домоглися, що Олесь їм це пообіцяв. Це вже було зловживанням з їхнього боку їх правами — сина і доньки.

Відїздила я додому в дуже тяжкому настрої — було мені безмежно сумно.

На цей час щодо домів, де ми мешкали з Олександром (і де я лишилася сама в нашій половині по його смерті; друга половина дому належала матері Олександра і його сестрам) — виявилася дивна й неприємна новина. Виявилось, що доми збудовані над одеськими катакомбами з неправильним розрахунком ваги, і тому — ось-ось мають завалитися: вже деякі з них дали тріщини. Отже, всіх мешканців цих домів терміново почали розселювати, даючи мешкання в новозбудованих домах у нових районах Одеси. Мені призначили «однокімнатне мешкання» в десятиповерховому домі в новому районі межі Люстдорфом і Чубаївкою в напрямку нового порту — Іллічевського. В районі вже багато дерева, хоч район молодий — йому років двадцять п'ять.

За кілька тижнів перед переїздом на нове місце я одержала запрошення приїхати погостювати до моєї недавньої мешканки Люби, одної з тих дівчаток, що студентками знімали мешкання у мене. Любу я дуже любила. Зовнішністю вона нагадувала мені Асю, а взагалі була милою, ласкавою і привітною. Тепер Люба вже одружена, не дуже то вдало: її чоловік не подобався Любиній бабці настільки, що вона, нікого не маючи, крім Люби, відмовилася мешкати разом з молодими, під одним дахом з Любиним чоловіком, і мешкала окремо, далеко, у своїй хатині. Я поїхала, залишивши в хаті сторожего Олесья, що саме приїхав до мене. Олесь усадив мене до автобуса, а на місці призначення мене зустріла Люба. Любу я побачила худенькою, блідою і сумною, а чоловік її виглядав квітучо, нахабно і завжди мав бажання випити. Додому я відїздила в сумному настрої, хоч зі мною весь час усі були привітні і ласкаві, і ставилися з увагою. Побачивши зустрічавшого мене Олесья, я зі сльозами розповідала про свої вражіння від Люби і її життя. (Люба не-

вдовзі, за якихось півроку померла від швидкотекучої туберкульози). Тоді, по приїзді моїм від Люби, Олесь, як міг, заспокоював мене, а коли я трохи вгамувалася, повідомив, що мої співвласники дому вже виїхали на нове мешкання, „на прощання” зруйнувавши центральне опалення і цілком розбивши свою частину дому. Це було пізньої осені — тож, саме на зиму, я лишилася без опалення в своїй частині дому, що її обвівали всі вітри, бо співвласники „на прощання” повитягали вікна, двері і підлоги,— все, що могли. По від’їзді Олеся я взялася клопотати про те, щоб мені зрепарували опалення, і таки домоглася цього. З радощів, я аж Олесеві написала про те, що на зиму я буду з теплом. Та в зруйнованому домі все рівно було страшенно зимно, доводилося спати одягнуеною. До того ж було і страшно самій, мої песики Жунік і його мати Пальма, з холоду і страху всі ночі гавкали, а я ночами палила світло. Нарешті я одержала ордер на мешкання, але перед переїздом мусила, як домовласниця, вилучити воду, світло і опалення,— тож останні дні було вже зовсім зле. Пам’ятаю й досі — це було 12-го січня. Я перевезла з допомогою транспортної контори свої меблі, перевізники мені їх і розставили, і я переїхала на це мешкання, де живу й досі, вже 10 років. По всіх муках я захворіла на запалення легенів, але в теплі швидко одужала. В цілому, в людських умовах, на новому місці я настільки прийшла до себе, що навіть моя серцева астма мене залишила. Я вже спала нормально, і мої песики теж відійшли від страху і угрілися. Пам’ятаю, першого ранку по переїзді, зовсім незнайома мені сусідка принесла чайник з окропом, і ми з нею пили чай із вишневою конфітурою. З цією сусідкою я назавжди заприятелювала. Тож, лиха з мешканням минулися. На щастя, мешкання я одержала не в одному районі з моїми співвласниками по старому дому.

Мешкання моє малюсеньке, але досить вигідне. Є ліфт на мій шостий поверх, опалення, газ, свій „санітарний вузол”, балькон. На щастя, близько дому автобуси, що везуть у всіх напрямках. Є поблизу й крамниці, та в них здебільшого мало що буває: черги за всім, що тягнуться від початків советської влади, все ще тривають і вимучують.

І лише аж тепер Олесь вирішив таки злегалізувати наш із ним союз. Він наважився повідомити про це всю свою рідню — в Москві дітей і в Одесі тіток (старших сестер своєї матері). Я, як Сольвейґ, дочекалася таки свого Пера Гінта.

Олесь обводив мене по рідні, хоч ми давно всі зналися — ще з моїх студентських років,— оголошуючи, що ми вирішили об'єднатися, щоб решту життя доживати разом. Олесь наспівував, трохи міняючи текст відомої пісні:

Любив тебе я дівчиною,
Любив тебе молодницею.
Довго-довго дожидалися,
Поки стала удовицею...

З'єднали таки нас віра у Прекрасне, в перемогу Добра, Любови.

Ми побралися в Москві і поїхали до Одеси, до мене. У Москві Олесь залишив усе дітям — мешкання, і все в ньому, — щоб діти не мали до нього претензій. Проте...

Ми обоє хворі. У мене серцева астма. У Олесья хронічна хвороба нирок. З нею він лягає час від часу до шпиталю — промивати нирки. З Асею ми листуємося. Вона в США, в Нью-Йорку. Була одружена з якимось немолодим емігрантським журналістом. Кілька років тому він помер. Ася знову, на старість, сама на чужині. Теж хворіє на шлунок, на кишки. Це в неї від дитинства. Хоч від молодости, років до 60 вона чулася цілком здоровою.

Ми з Олесем живемо мирно і тихо, в повному розумінні одне одного. Роки спільного життя нас значно зблизили. Він ідеальний супутник життя, поважає мою незалежність — так, як і я його. Ми дуже потрібні одне одному. Для нас щоденна у всьому спільність — життєва конечність. І яка б віддаль нас не відділяла (часом Олесь їде до Москви, до дітей), ми завжди пишемо одне до одного, а часом і телефонуюмо. Коли Олесь зі мною, він у всьому допомагає мені.

Нас єднає безмірна ніжність. До неї з часом додалася приязнь. Я йому не лише дружина, але й найближчий, найвідданіший друг. Обоє дуже любимо природу, море, Одесу, спеціально, цей „мій” район, близький до моря, з мішаним повітрям — степовим і морським. Краса природи заспокоює наші болі. Любимо поезії про природу. Ось, як ця:

Синє небо з сонцем обнялося.
Море трав хлюпоче в долині.
Там, де море з небом ізійшлося,
Там хотілося б побути мені.

Хоч хвилину хочеться побути.
Позривать улюблені квітки.
Спокій хочеться собі добути,
Позбирать розгублені думки.

Любимо мистецтво. Мистецтво тим цінне, що відтворює, відображає Природу, її красу. Це говорили ще Платон і Арістотель в античні часи.

У Олеся абсолютний слух і приємний голос — баритональний тенор. Шкода, що його не вчили музики. Але він, з його слухом, знає багато оперових арій, романсів, не говорячи вже про народні, особливо, українські пісні. Він дуже любить співати і слухати спів. Українські дуети ми виспівуємо разом.

А взими, коли випадає сніг (щоб в Одесі буває лише зрідка), ми бавимося, як колись молодими, пухнастим снігом у сніжки, згадуючи Гр. Чупринку:

Погуляєм, серце, в сніжки!
— Попаду? — Не попаду?
Сніг замів усі доріжки
У саду...

Навесні ми милуємося, з того, як усе квітне і зеленіє. Перед моїми вікнами ростуть вишневі дерева, і квітіння

вишень завжди створює святковий настрій. Тополі тоді вкриваються липкими пахучими блискучими листочками.

Але Олесь не лише милується з дерев, а завжди, в дні літньої посухи організує разом зі мною поливання дерев водою. Ми купили для цього шлангу й поливаємо, щороку радіючи росту дерев і переживаючи, коли гарячий степовий вітер-суховій опалює пахучі китиці акацій, що також ростуть у мене перед балконом.

Олесь любить згадувати про своє перебування в Середній Азії, в Ташкенті, де він працював, закінчивши технікум.

— Ташкент,— розповідає він,— складається з двох частин: Старого і Нового міста. Нове місто, його центр, нічим не характерний — звичайний центр звичайного великого міста. Площі з трамвайними коліями, трамваї вищать і дрижать, як скрізь по містах СРСР. Міст через річку. Під мостом слабоногі верби, з вітами, що звисають до жовто-брунатної швидкої води,— зеленіють уже ранньої весни. З ранньої весни зеленіють і дерева вздовж пішоходів. Доми одноповерхові, міцно кам'яні, видно, будовані без поспіху. Широченні пішоходи, широченні бульвари. Театр, кінотеатри, аптеки, універмаг (звичайно, з величезною вічною чергою).

Поступово бульварів не стає, вулиці вужчають, будинки меншають, стає помітним, що будувалися вони наспіх. Щоближче до Старого міста — будиночки тісняться вже зовсім маленькі, потім — зникають вікна, замість домів — двори від вулиці відгороджують дували — глинобитна огорожа; якщо над дувалами виставляються доми — все рівно до вулиці вони обернуті стінами без вікон: всі вікна в дворі. В дувалах — фіртки або тунельки — низенькі: щоб пройти, треба згинатися. Ці вікна в двори (не на вулицю) бу-

дуються згідно зі східньою засадою: як ти живеш — знати не хочу; і ти до мене — не зазираєш.

— Одного разу навесні,— розповідав Олесь,— захотілося мені побачити, як квітне урюк — чудо тамтешньої фльори. Я проїхав трамваєм до кінця Нового міста, а Старим містом пішов пішки. Заходив у двори — там іде життя: узбечки з довгими косами клопочуться з дітлашнею. Але мене вони не помічали — зовсім не те, що було б у російському селі, де цікавляться кожною новою особою. В проломах між домами трапляються чайні. Я зайшов до одної з них — поласувати шашликом — і тут, з балькону побачив над сусіднім закритим двором прозору рожеву,— здавалось, кульбабу, але метрів шести в діаметрі — невагому рожеву кулю. Я нічого такого рожевого ще ніколи не бачив. Це і був урюк. Я підійшов до перил — і звідси зверху оглядав прозоре рожеве чудо. Як у кімнаті європейського дому стоїть прикрашена ялинка зі свічками, так у цьому, замкненому глиняними стінами і тільки небу відкритому дворі, де жили як у кімнаті, стояв єдиним деревом розквітлий урюк, а під ним лазили діти і порпалася в землі жінка — я запам'ятав у зеленій суцні з чорними квітами.

Я добре розглянув урюк, намагаючися ввібрати все в себе, щоб потім ось так розповідати.

Рожевість — то було загальне вражіння. Урюк мав бордові бутони, як свічки, квіти перед розкриттям мали рожеву поверхню, розкрившись — просто були білі, як на яблуні, чи вишні. В середньому ж являлася просто неможлива рожева ніжність: чудо, справжнє чудо!

От такий Олесь завжди: любить красу, шукає її — і знаходить.

Ми з Олесем ідемо в житті, як Тільтіль і Мітіль
(з М. Метерлінка), з вірою, що в далині майорить для нас
своїми крилами Синя Птиця¹⁰.

Саме тепер Олесь тимчасово у дітей, у Москві. Прислав
мені листа з поезією Апухтіна. Знову з поезією, як колись,
коли ми були молодими:

Я люблю тебе так вже за те,
Що ти щирістю вдачі своєї
Не подібна ніяк на все те,
Що торгує душею.

З співчуттям зрозуміти могла
Боротьбу ти фатальну людини.
І печать на тобі вже лягла
Від майбутньої ліпшої днини.

Я люблю тебе так вже тому,
Що не любиш ти мертвого слова,
Що не віриш ти сліпо комусь,
Розрахунку далека людського.

І гарячее серце твоє
Часто б'ється тривожно і спішно.
І стихає все горе мое
Від твоєї одної усмішки.

Мені дуже хотілося відповісти Олесеві іншою поезією,
також Апухтіна (покладеною на музику як романс Петром
Чайковським):

Чи ясним днем, чи у п'їтмі тотальній,
В снах неспокійних, в життя боротьбі,—
Туга та сама, незмінна, фатальна
Сповнює сили фізичні й ментальні
— Все по тобі.

І не лякають минулі примари —
Серце віджило для щастя ізнов:
Віра воскресла, надхненних слів чари,
Геть відігнала всі лиха й кошмари
Наша любов!

Чи йтиму я до zenіту, до схилу,
Може, я згину в безславній борні,—
Знаю одне: до самої могили
Задуми, пісні, чуття всі і сили,—
Все лиш тобі!

Проте, я вважала за розумніше тримати цю поезію при собі, здійснюючи, своїм дбанням про Олеся, в житті її зміст, плекаючи наше Прекрасне, красу нашого життя, вірність нашій любові з дитинства, пронесену через усе життя. Ми донесли наше Прекрасне, нашу любов аж до схилу наших літ, через усі лихоліття. Кнут Гамсун у своїй повісті «Пан» говорить про любов так:

„Любов — це перше слово, вимовлене Богом, перша думка, що осінила Його”.

Олесь пише, що невдовзі приїде. А я тим часом їздила до старої Одеси. Люблю її. Люблю сходи до моря від пам'ятника Рішельє, Пушкінський бульвар, площу Оперового Театру. Театр. Сквери. Пляжі. Ася, об'їздивши пів-світа, пише, що ліпших від чорноморських пляжів (у тому — одеських) не зустрічала.

Їздила побачитися з Галею (що була вирощена мною), донькою моєї померлої тети Марусі. Галя з чоловіком і донечкою мешкають у колишнім нашій мешканні, де я жила ще з татом і мамою, поблизу Лютеранської кірхи.— там, де минули роки моєї юности, роки першої довготривалої

розлуки з Олесем; туди він приїздив гостювати, коли нам було по 15 років...

Коли Олесь у від'їзді, життя моє особливо теплить маленьке сотворіння, мій песик Жунік. Я з радістю дбаю про нього, він дуже розумний і слухняний. Ось і тепер. Я вже зробила весняне прибрання на балконі: Жунік любить по обіді поспати на балконі під сонечком. Взимі Жунік не хоче виходити гуляти на морозі, я мушу нести його на руках до ліфту, і лише з ліфту він вибігає на сніг. Жунік уже старенький і дуже мерзне. Попонку я йому не шию. Думаю,— вона зайва: зими тут на загал дуже теплі. Жунік, як і ми з Олесем, на діті. Коли Жуніку трапляється смачна кісточка, він бере її, та я лиш подивлюся — і Жунік кісточку кидає, і, з виглядом винного, йде додому. Такого слухняного песика як Жунік, я ще не мала в своєму житті.

Останнього часу Жунік дуже постарів. Мордочка його, колись каштанова, тепер зовсім побіліла від сивини. Він ніколи не переїдає: як тільки чується наїдженим — відвертається від їжі, яку я йому даю.

Усіх моїх сусідок Жунік вважає за своїх друзів, а щодо сусідських хлопчисьок — дуже обережний. В цілому на старість він тепер боягуз. Сусідське кошеня хоче з Жуніком бавитися, та Жунік боязко від кошеняти відвертається.

Відвідують мене ще горобчики. Поки мій балкон не був зашклений, горобчики жили на балконі, і коли його зашклили — дуже сумували. Та все рівно, прилітають вечорами до мого вікна. Восени вони дуже сумують, коли облітає листя винограду, що заплів вікно моєї кухні,— шкода їм, що листячка все меншає. Я відкриваю вікно і силлю горобчикам крихти хліба: і мені, і горобчикам приємно. До чого ж вони милі!

Згадується дядя Аполлон, Асин тато. Тета Ленуся розповідала.

Вибирається він, було, з дому вранці на важливе засідання суду. Виходить — і раптом повертається.

— Що сталося? — питає його занепокоєна дружина (тета Ленуся).— Ти забув якісь важливі матеріали?

— Ні,— відповідає дядя Аполлон.— Я повернувся, бо забув взяти крихти, щоб нагодувати горобчиків.

Такий він був, дядя Аполлон,— гуманіст-естет...

На самоті пригадується курйоз із недавнього минулого.

Кілька років тому, ще Олесь не мешкав зі мною, лише часом доїздив, у мене була собачка Пальма, мати мого Жуніка (тепер уже старенького песика). Пальма привела, крім Жуніка, ще двох цуценят, і я, виростивши їх, мала роздати. Їх розібрали охоче, бо вони не були дворняжки — я подбала про те, щоб зберегти породу. І один із майбутніх власників Пальминого синочка... закохався в мені.

— Зоє Михайлівно! Виходьте за мене заміж,— сказав він.

Та я, вся віддана з дитинства Олесеві (так як Марічка Йванкові в „Тінях забутих предків” Коцюбинського) мусила відмовити бідному невдалому претендентові на мої руку і серце...

Олесь приїхав від дітей із Москви! Ми знову разом. Хіба не в цьому вічна Краса — в нашій вірності почуттю, що живе все життя, попри всі лихоліття?! І Жунік радіє — скаче на Олесь і вертить хвостиком.

Мое ім'я Зоя, в античній грецькій мові це означає життя.
Може, саме тому я невтомно кличу до Життя, славлю його
Красу.

І на прощання я звертаюся до всіх, кому до рук може
потрапити ця непретензійна моя хроніка, в першу чергу до
Олеся,— поезією (з Асиної антології) поетеси Г. Галиної:

Не суди мене, що сповнений мій клич
Спраги сонця, і кохання, і життя.
І до правди невблаганного буття
Ти від ясних снів Весни мене не клич!

Бож, не все в гаю конвалії цвітуть,
І так мало днів без туги і без сліз.
І в зеленому мереживі беріз
Листя осені зів'ялі промайнуть.

І, задумливий, похмурий і сумний,
Ліс ізнову у печалі замовчить.
Пісня осені у серці забренить,
Без усмішки, без квітіння, без надій.

Не суди мене, що сонячних промінь
Я ніколи в себе в серці не згашу.
І сплетіння ясних прагнень і хотінь
Я невтомно у душі своїй ношу.

Бож, сказав поет-філософ Володимир Соловйов:

Смерть і Час — то царі на землі.
Та їх влада у Вічності — мить.
Все мигтить і зникає в імлі —
Вічно Сонце Любови горить!

К і н е ц ь .

ПРИМІТКИ

¹ **Осип Юрій Федькович**, 1834—1888, укр. письменник — поет і драматург. Відома драма „Довбуш”.

² AVE MARIA

Осип Юрій Федькович

У синє море сонце ясне тоне.
І своє світло, наче кров червоне,
По всій країні докола сіє.
А там зозульку в гаї десь чувати.
А там дзвіночок став селом кувати,
Там в полі вітер листям шелевіє:
„Пречиста Діво, радуйся Маріє!”
„Пречиста Діво, радуйся Маріє!”
...Он молод жовняр ліг ся на мураві,
Личко студене, шати 'му криваві.
Розстрілен нині,— бо самий не вміє.
Камраття яму темну 'му вкопали
І на спочинок бідного в ню вклали.
Уже не скаже, як дзвінок запіє:
„Пречиста Діво, радуйся, Маріє!”
„Пречиста Діво, радуйся, Маріє!”
Під плотом плаче удовиця-мати,
До себе тулить бідне сиротято,
І плаче ревно,— серденько їй мліє.
Ба вже не плаче, вже і не голосить,
Схилила голов', більше не підносить.
Зірницї плачуть, а дзвінок німіє:
„Пречиста, Діво, радуйся, Маріє!”
„Пречиста, Діво, радуйся, Маріє!”
Там онде блудить сплакана дитина,
Без тата, мами, бідна сиротина.
Нічо не їло, душечка 'му мліє.
І хоче в хату бідне повернути,—
Господар псами трувить його, чути:
Верескло, впало, кров ся з ніжки ліє...
— „Пречиста Діво, радуйся, Маріє!”
„Пречиста Діво, радуйся, Маріє!”
— Та я не можу... Бож я маю душу.
І чути мушу, і дивити мушу,
Що тут на світі,— ах,— тутки ся діє.
Та як до гробу зложуть моє тіло,
Де темно, тісно, студено, зотліло,
Де ніч не плаче, де усс німіє,—
„Пречиста Діво, радуйся, Маріє!”.

³ **Зеров, Микола Костьович** (1890—1941), письменник, критик, поет, професор. Багато років очолював катедру укр. літератури в Київському ІНО, пізніше — в ун-ті. Неоклясик, естет. Загинув на засланні, у конц-центраку.

⁴ **Оскар Вайлд** (1856—1900), англійський письменник, поет і драматург. Положив початок інтелектуальної драми.

⁵ **Драйзер Теодор** (1871—1945), американський письменник, натураліст. Автор романів „Фінансист”, „Титан”, „Американська трагедія” і інші.

⁶ **Лондон Джек** (1876—1916), американський письменник, реаліст-романтик. „Маленька господиня великого дому”, „Мартін Іден”, „Білий клин” і багато інших.

⁷ **Ібсен Генрік** (1828—1906), норвезький драматург. Реаліст, пізніше — символіст, нео-романтик. П'єси: „Нора” („Ляльковий дім”), „Привиди” і інші.

⁸ **Гамсун Кнут** (Педерсен, 1859—1952), норвезький письменник, нео-романтик, пізніше натураліст. „Пан”, „Едварда”, „Голод”. „Під осінніми зорями”, „Соки землі” і інші.

⁹ **Гавітман Гергардт** (1862—1946), німецький письменник, прозаїк і драматург. На початках натураліст, пізніше — символіст. „Затоплений дзвін” і інші.

¹⁰ **Метерлінк Морис** (1862—1949), бельгійський письменник-символіст. Відомий драматург, автор феєрії „Синя Птиця”, де герої двоє дітей: хлопчик Тільтіль і дівчинка Мігіль. Писав французькою мовою.